

УДК 37.014.621:373.2(438)

Божена Мажец,
кандидат філологічних наук, ад'юнкт кафедри педагогіки,
Вища школа бізнесу в Домброві Гурнічей

ВПЛИВ ШКІЛЬНОЇ РАДИ НА ІНДИВІДУАЛЬНУ КОНЦЕПЦІЮ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОЛЬЩІ

У статті представлено авторський підхід щодо впливу педагогічної ради на створення та реалізацію індивідуальної концепції роботи дошкільного навчального закладу. Проаналізовано наявні в цій галузі дослідження, а також представлено власні результати. Вони свідчать про суттєвий вплив педагогічної ради на розвиток вихованців дошкільних навчальних закладів, який здійснюється через відповідно розроблену та належно реалізовану концепцію роботи.

Ключові слова: концепція, партнерство, розвиток дитини, емоційно-суспільна сфера, розумова сфера.

В статье представлен авторский подход к влиянию школьного совета на создание и реализацию индивидуальной концепции работы детского сада. Проанализированы уже известные достижения в этой области и представлены результаты проведённых исследований. Они указывают на существенное влияние школьного совета на развитие дошкольников посредством правильно разработанной и фактически осуществляемой концепцией работы.

Ключевые слова: концепция, партнёрство, развитие ребёнка, эмоционально-социальная и умственная сфера.

The article presents the author's approach to the impact of teachers' council in creating and implementing kindergarten's individual working concept. The article contains a legal framework for working with children in preschool, including the main articles of the core curriculum of pre-school education. The author has analyzed the selected literature on the teachers' work and their impact on the development of preschoolers. The author also describes the results of previous studies and presents the results of the external evaluation, focusing on individual and group interviews with principals of kindergartens and teachers. The study shows that the implemented concepts take into consideration the objectives of preschool education and support children's development in social-emotional, mental and physical sphere. The kindergarten's individual working concepts take into account their characteristics, whether it is due to the location (rural and urban conditions), security, graduate model and finally the same method of implementation of the curriculum of preschool education. The activity of kindergartens, as a kind of cultural institutions in

smaller communities, affects their perception and is a part of the advertisement. The introduction of regional education and the elements which make children identify with the region they live in, are not meaningless. To sum up, the author concludes that the implemented kindergartens' working concepts meet children's developmental needs (activities, competitions), include the specification of work in kindergarten (ensuring a sufficient number of places, adjusting working hours) and meet identified needs of the local environment (counseling for parents, the collection of recyclable materials, providing premises for the needs of the residents).

Key words: *the concept of partnership, child development, the sphere of emotional-social and mental development*

Концепція роботи дошкільного навчального закладу є його «візитною картою». Вона сприяє ефективній діяльності, але насамперед слід детально уявити те, що маємо намір реалізувати. У зв'язку з цим приготування концепції пов'язане з візією майбутнього. Вона є вирішальною у діяльності з метою реалізації конкретних намірів.

Безліч аргументів організаційного та суспільного характеру переконують нас в необхідності такої концепції. Перша група аргументів стосується способу функціонування освітнього закладу, а друга група – усієї дошкільної громади, конкретних осіб та інституцій, з якими співпрацює заклад.

Концепція роботи є єдиним документом, який містить у собі цілісне бачення дошкільного навчального закладу – не лише його внутрішній устрій, але також і стосунки між колективом закладу та оточенням. Саме в оточенні постають нові виклики та завдання, які постають перед персоналом. Їхнє виконання та осмислення впродовж роботи над концепцією допомагає не лише протистояти загрозам, але й використовувати нові можливості.

Педагогічна рада є найважливішим чинним органом дошкільного навчального закладу. Вона ухвалює ключові рішення, пов'язані з функціонуванням цього освітнього закладу, навчальним та виховним процесами, а також опікою над учнями. Компетенції Педагогічної ради визначає закон «Про систему освіти». У статті 41 закону йдеться про конкретні рішення, які ухвалює Рада. До них належать рішення щодо педагогічних інновацій та експериментів у школі, а також внесення поправок до існуючого статуту школи чи затвердження нового статуту.

Педагогічна рада ухвалює рішення, які стосуються планів роботи школи, а саме: навчальних програм, виховних планів та профілактичних програм, програм обов'язкових та додаткових занять, правил щодо діяльності дошкільного навчального закладу, Педагогічної ради та календаря навчального року.

Усі рішення Педагогічної ради ухвалюються більшістю голосів за

присутності хоча б половини її членів.

Концепція визначає напрям подальшого розвитку всіх членів дошкільної спільноти. Її розроблення також належить до компетенції Педагогічної ради. На основі належно опрацьованої концепції роботи створюються інші дошкільні документи: план педагогічного контролю, програми дошкільного виховання, план педагогічної інновації, плани додаткових занять, ознайомчі програми, план співпраці з батьками та середовищем, щомісячні плани роботи тощо.

Розсудлива реалізація концепції роботи викликає відчуття успіху. Це однаково стосується і вихователів, і непедагогічних працівників, і батьків. Виконання запланованих завдань забезпечує позитивне налаштування, що з часом стає додатковою мотивацією для реалізації поточних заходів та в подальшому більш амбітних планів.

Працюючи з дитиною дошкільного віку, потрібно враховувати, як стверджує Б. Гжешкевич, що «її розвиток є специфічним, оскільки визначається індивідуальними спадковими та вродженими особливостями, а також впливом навколишнього середовища. Діти відрізняються одне від одного не лише зовнішністю, а й темпами розвитку. Одні розвиваються повільніше, інші – швидше. Кожна дитина має власний темперамент, ступінь фізичного, емоційного, розумового та соціального розвитку, смаки й таланти. Кожна дитина по-своєму, унікально сприймає стимули, отримувані з навколишнього середовища; кожна дитина має свій унікальний ритм навчання та пізнання навколишньої дійсності» [1, с. 642].

Якщо вихователі загалом між собою погоджуються, що пошук та вирішення проблеми допоможуть поліпшити якість роботи ДНЗ, то розробити концепцію роботи в цілому буде загалом неважко. Із застосуванням творчого підходу до проблем, а також із усвідомленням власного вміння вирішувати ці проблеми, з'являється вагома підстава вірити, що діяльність у цьому напрямі стане в нагоді дітям і задовольнить їхніх батьків. Чим більше вихователі будуть зосереджені на отриманні користі від реалізації процесу на засадах відкритості та співпраці, тим важливішим буде для них це завдання [7, с. 245].

Збір, аналіз та інтерпретація інформації будуть значно ефективнішими, легшими та результативнішими, якщо серед вихователів пануватиме згода стосовно того, що думку про самих себе, про керівництво, про батьків та про дітей слід обов'язково подавати відкрито, чітко та чесно. За таких умов, усі зусилля, спрямовані на поліпшення якості роботи ДНЗ, будуть добре сприйняті та матимуть бажані результати.

М. Мике зазначав: «Якщо вихователі не будуть у змозі вирішувати конфлікти – а сам процес діагностики цілком імовірно може спричинити конфлікти, як мінімум унаслідок виявлення несхвальних оцінок щодо роботи окремих вихователів чи ДНЗ в цілому – то може статися так, що такі оцінки будуть ними замовчуватися, внаслідок цього отримаємо хибне

уявлення про реальний стан справ. З іншого боку, оцінки, що спричиняють конфлікт у рамках педагогічної ради, можуть також бути використані одними вихователями супроти інших як суперництво. Якщо при цьому задіяні сторони не матимуть навичок для вирішення конфлікту, це може спричинити поділ у колективі на «конкурентні фракції» – а це точно не сприятиме підвищенню продуктивності спільної роботи. В екстремальних ситуаціях такі обставини можуть перерости у вишукування слабкостей інших осіб» [4, с. 10].

Якщо вихователь зосереджений виключно на особистому успіху і прагне цього успіху індивідуально, незалежно від інших (не шукаючи чи не знайшовши підтримки), то власні невдачі йому також доводиться переживати на самоті – знову ж таки, без підтримки ззовні.

За таких обставин спільне діагностування (як процес, що ґрунтується на підтримці та співпраці максимально широкого кола зацікавлених сторін) також, на жаль, не матиме очікуваних результатів.

У ситуації, коли кожен вихователь працюватиме самостійно (окремо від інших), результатом – а точніше, результатами – буде низка окремих досліджень, висновків і оцінок, які не можна об'єднати в єдине ціле. Звідси, на думку М. Майк, важливим є, щоб «вихователі підтримували один одного у прагненні як особистого, так і групового успіху, а також спільно намагалися долати наслідки та негативи, пов'язані з невдачами» [4, с. 10]. Вихователі повинні зосереджуватися на проблемах, які постають найчастіше і які безпосередньо пов'язані з функціонуванням дитячого навчального закладу; вирішувати їх спільно – тим самим поліпшуючи якість роботи – і завдяки цьому задовольняти запити якнайбільшої групи людей, що користуються послугами дитячого навчального закладу. Аналізуючи проблеми та причини їхнього виникнення, слід звернути увагу на взаємозалежність цих проблем, хронологію виконання завдань, можливість реалізації очікувань і планування виконання ухвалених рішень через прийняття на озброєння раціональних постулатів.

Завдяки тому факту, що директор і Педагогічна рада задовольняють потреби та очікування дітей і батьків, змінюються відносини вихователь-дитина-батьки. Інше сприйняття дитини викликає потребу реалізації її очікувань. Їхні потреби стають компасом, який визначає напрям діяльності дошкільного навчального закладу та впливають на її якість.

На спосіб опрацювання концепції впливають такі моменти. По-перше, необхідність створення візії майбутнього; по друге, неможливість його точного передбачення. В результаті, осмислюючи концепцію, слід скористатися такими методами планування, які змогли б зробити цей документ і достатньо деталізованим для підтримки реалізації завдань, і достатньо загальним, щоб його можна було змінювати по мірі надходження нових завдань перед дошкільним навчальним закладом.

Дошкільний навчальний заклад також підпорядковується стандартам

оцінювання роботи, які визначають діяльність у сфері функціонування та планування дидактичної і виховної роботи [2, с. 71].

Концепція є загальним планом діяльності [8, с. 921], тобто таким, який не містить деталей, а тільки загальне окреслення напрямів роботи чи розвитку, а також пов'язані з ними цілі та завдання. Це, на перший погляд, просте поняття, але в момент впровадження в життя розпорядження про педагогічний контроль воно почало набувати труднощів інтерпретації, внаслідок цього Міністерство народної освіти видало додаткові пояснення:

«Вимога 2.1 наказує школі¹ мати затверджену концепцію своєї роботи, водночас не нав'язуючи школі, яку саме форму концепції вона повинна прийняти – чи це 5-річна, 3-річна програма чи 1-річна програма розвитку, чи це частина таких шкільних документів як статут, програма виховання тощо – тут вихователі та директор мають право ухвалювати рішення на свій розсуд. Слід також зазначити, що потенційний директор школи, беручи участь у конкурсі на цю посаду, повинен представити концепцію роботи. Якщо в результаті проведеного конкурсу його обрали на посаду, це означає, що запропонована ним концепція отримала підтримку керівних та контролюючих органів, вихователів та батьків. Представлена під час конкурсу на заміщення посади директора концепція, яка була представлена широкому загалу та обговорена, також може стати документом, про який йдеться у вимозі 2.1.» [9].

Мета статті – представити значущість діяльності, яка здійснюється Педагогічною радою з метою опрацювання концепції роботи дошкільного навчального закладу.

Оцінку впровадження цих стандартів у Польщі було здійснено під час зовнішнього оцінювання², проведеного в незалежних державних дитячих навчальних закладах у межах реалізації вимог «Дитячий навчальний заклад реалізує концепцію роботи, спрямовану на розвиток дітей» у частині дослідження «Дитячий навчальний заклад працює відповідно до прийнятої педагогічною радою власної концепції роботи». Форма дослідження – індивідуальні та групові інтерв'ю (опитування); респонденти – вихователі та директори дитячих навчальних закладів.

¹ У розпорядження Міністерства народної освіти від 7 жовтня 2009 року щодо педагогічного контролю (Журнал реєстрації законів 2009, № 1686 1324) роботодавець подав правильне визначення слова «школа». § 2, п. 2 визначає, що під словом школа розуміємо державні і недержавні дошкільні навчальні заклади, інші форми дошкільного виховання, школи.

² Оцінка – практичне дослідження, проведене у школі чи установі органом, що здійснює педагогічний нагляд. Автор статті обіймав посаду директора Департаменту педагогічного нагляду Ради освіти в м. Катовіце, отримав сертифікат, який дає право на проведення оцінки. Брав участь у розробці інструментів та оціночних досліджень, проведених у дитячих садах, школах і освітніх установах на території шльонського воєводства.

Під час групового опитування вихователів запитали, на що, на їхню думку, в дошкільному навчальному закладі потрібно звертати особливу увагу і що є найбільш важливим у роботі дитячого навчального закладу. Загалом було опитано 809 вихователів. На їхню думку, найважливішим елементом концепції у процесі виховання є безпека і створення оптимальних умов для всебічного розвитку дітей, урахуваючи індивідуальні потреби і можливості кожної дитини. Крім цього, було названо також: створення умов для формування в дітей уміння налагоджувати співпрацю з іншими людьми і бути толерантними; гармонійний розвиток різнобічних умінь дитини; діагностування вмінь дітей, співпраця персоналу та батьків, які є співпартнерами в ініціюванні та формуванні принципу функціонування дитячого навчального закладу, підвищення професійної кваліфікації персоналу і здатність формувати нормальні стосунки і дружню атмосферу на роботі, взаємоповага, довіра, а також просування дитячого навчального закладу на місцевому і загальнонаціональному (загальнопольському) рівнях. Вихователі стверджують, що для них є важливим, щоб ДНЗ позитивно сприймали та щоб діти досягали успіхів і розвивалися. Також зазначили й те, наскільки важливо мати належну базу. На думку респондентів, рух і фізичний розвиток дітей важливі, оскільки здоровий руховий апарат сприяє подальшому розвитку. Респонденти наголошували на необхідності ведення здорового способу життя та належного емоційного розвитку дітей [3].

Наведені відповіді вихователів свідчать про те, що в ДНЗ особливу увагу приділяють впровадженню завдань, визначених основою навчального плану для дошкільної освіти, зокрема: усвідомлення системи цінностей; розвиток уміння суспільної взаємодії; здоров'є дітей і їхній належний фізичний стан. Вагоме значення, на думку вихователів, має також удосконалення вмінь самих працівників. У своїх відповідях респонденти також підкреслили, наскільки важливим є позитивне ставлення до ДНЗ місцевого середовища і налагоджені відношення.

Директорів ДНЗ попросили назвати найбільш важливі постулати концепції, згідно з якими працює їхній дитячий навчальний заклад. В опитуванні взяло участь 789 респондентів. Зокрема, було згадано: всебічний розвиток дитини; безпека; підтримка розвитку дітей з особливими потребами в частині освіти, виховання й опіка; пропаганда здорового способу життя; творча активність дітей; професійне вдосконалення; просування дитячого навчального закладу в середовищі, а також співпраця з батьками, групою вихователів, спеціалістами та місцевим середовищем [3].

Зазначені директорами цілі концепції також впливають з програмної бази. Вони здебільшого збігаються з висловлюваннями вихователів. Проте, постають також й інші елементи, пов'язані з виконуваною функцією. Директори підкреслюють, що значний обсяг концепції присвячений питанням безпеки, підтримки дітей з особливими освітніми потребами,

творча активність дітей, а також співпраця з вихователями та спеціалістами.

Директорів також попросили описати аспекти діяльності, спрямованої на реалізацію концепції роботи ДНЗ, які відповідають потребам дітей у різних сферах розвитку. Відповіді були такими:

А) Емоційно-суспільна сфера:

– авторська програма «Вони серед нас – підтримка функціонування дітей в емоційній, соціальній і розумовій сферах»;

– реалізація програми, яка пропагує ідеї Януша Корчака Ми Друзі Короля Мацюся І»;

– проведення досліджень, у результаті яких було впроваджено заходи, спрямовані на вдосконалення сфери емоційного розвитку дітей, впроваджено програму «Zirru», згідно з якою з дітьми укладається договір та встановлюються правила. Діяльність цього напрямку є дуже важливою, тому її варто продовжувати. Програма впроваджується в життя в групах зі «складними» (в сенсі «фізично гіперактивними») дітьми. Оцінка програми вказала на її актуальність і корисність. Метою програми є навчити дітей розпізнавати почуття і вміти говорити про них.

Б) Фізичний розвиток:

– авторська програма «Бавлюся і розвиваюся – природна потреба в русі»;

– танцювальні гуртки для обдарованих дітей, а також для дітей, для яких це є формою терапії (наприклад, на заняттях танцю беруть участь діти з проблемами в спілкуванні з іншими дітьми або інші проблеми сповільненого розвитку);

– футбольні гуртки,;

– рухливі ігри;

– ранкові зарядки;

– командні ігри;

– модернізацію матеріально-технічної бази подвір'я дитячого навчального закладу спортивним і відпочинковим обладнанням, місцями активної забави в садочку.

В) Розумовий розвиток. Запропоновано заняття для задоволення пізнавальних потреб дитини:

– дидактично-виховні, згідно з програмною базою та з урахуванням індивідуальних можливостей і потреб дітей, їхніх інтересів і здібностей;

– внутрішня авторська програма «Регіони Польщі – багатобарвна Польща – мистецька освіта» і «Безпека – програма з використанням драми»;

– «Малі математики» – математичний гурток;

– комп'ютерний гурток і програма шахів [3].

Підсумовуючи, слід підкреслити, що реалізовані концепції враховують завдання дошкільної освіти та підтримують розвиток дітей в соціально-емоційній, розумовій та фізичній сферах. Це відбувається через реалізацію національних (загальнопольських) та власних програм,

діяльність у формі позакласних заходів і завдяки модернізації матеріально-технічної бази ДНЗ.

Концепції також враховують специфіку роботи ДНЗ. За словами директорів, їхні ДНЗ:

- формують основи знання дітей, етики та ставлення до життя. Випускники ДНЗ стають відкритими, толерантними, люб'язно налаштованими до світу та людей, споряджені знаннями та вміннями згідно з власними здібностями, належним чином підготовлені до навчання в школі, відповідальними за свою поведінку, активними, допитливими та творчими;
- гарантують безпечні умови перебування, організовують адаптаційні зустрічі, зустрічі з людьми різних професій (поліцейський, офіцер муніципальної варти, лісник, лікар, медсестра, парамедик);
- надають можливість ознайомлення з найближчою околицею, регіоном, краєм, їх культурою та звичаями;
- створюють умови для щоденного перебування на свіжому повітрі;
- забезпечують належне спорядження матеріально-технічної бази садочка ДНЗ, а також харчування, що відповідає розвитку та потребам дітей дошкільного віку;
- функціонуючи в сільській місцевості, є також «малою культурною установою села», тому в своїй діяльності зважають також на потреби середовища місцевої спільноти в активній співпраці з нею [3].

Вважаємо, що в процесі розробки концепцій роботи ДНЗ враховуються специфіка розташування ДНЗ (умови в сільській чи міській місцевостях), безпека, модель поведінки випускника, а також сам метод впровадження в дію програмної бази. Важливу роль тут відіграє отримання дітьми інформації щодо конкретних тем безпосередньо від фахівців (елементи попередньої професійної орієнтації з використанням ресурсів, присутніх у середовищі). Діяльність ДНЗ як установ культури в невеликих населених пунктах впливає на їхнє сприйняття і є елементом промоції серед населення. Важливим є також впровадження регіональної освіти, а отже елементів, завдяки яким діти ідентифікують себе з місцевістю, у якій вони живуть.

Вони також відповідають виявленим потребам середовища місцевої спільноти. Дитячий навчальний заклад:

- відкритий на потреби батьків та дітей, години роботи від 6.30 до 16.00;
- займається благодійністю;
- проводить збір акумуляторів (батареєнок), шапок, одягу, іграшок, шкільного приладдя, організовує фінал Великого Оркестру Святкової Допомоги (WOŚP);
- здійснює промоційну діяльність у середовищі місцевої спільноти через участь у конкурсах, виставках, масових заходах у містах;

- є організатором Фестивалю Сім'ї, Спортивної Спартакіади, Дня Відкритих Дверей Дитячого Садка;
- дбає про наявність максимальної кількості місць для дітей;
- надає площі для рекламних оголошень компаній на огорожі дитячого навчального закладу, зали для додаткових заходів, зокрема, вивчення іноземних мов, заняття карате;
- дбає про всебічний розвиток дитини;
- надає поради батькам і допомагає їм у роботі з дітьми (вихователь, педагог, логопед) [3].

Звідси випливає, що концепції роботи ДНЗ враховують потреби середовища місцевих спільнот, починаючи з коригування годин роботи згідно з потребами батьків, надання медичної допомоги та освітніх послуг для дітей, участі в благодійних заходах та акціях, і до надання психолого-педагогічної допомоги.

Відповіді директорів підтверджують, що реалізовані ними концепції функціонування ДНЗ відповідають потребам розвитку дітей (додаткові заняття, організація конкурсів локального та місцевого масштабу), враховують специфіку роботи ДНЗ (забезпечення достатньої кількості місць, коригування годин роботи) і відповідають виявленим потребам середовища місцевих спільнот (консультації для батьків, збір вторинної сировини, надання приміщень для потреб жителів).

Важливість концепції роботи дитячого навчального закладу.

У концепції роботи дитячих навчальних закладів особливу увагу приділяють здійсненню цілей, що лежать в основі навчального плану дошкільної освіти, зокрема: побудова системи цінностей; розвиток вміння суспільної взаємодії; здоров'я дітей і їх фізична справність.

На думку вихователів, велике значення має вдосконалення вмінь самих вихователів, а також те, як ДНЗ сприймають у місцевому середовищі і наскільки добре побудовані взаємостосунки.

На думку директорів, велику частину концепції займають питання безпеки, підтримки дітей з особливими освітніми потребами, творча активність дітей, а також співпраця з вихователями та спеціалістами.

Концепції сприяють розвитку дітей в галузі суспільно-емоційного, розумового і фізичного розвитку завдяки реалізації загальнопольських і авторських програм, додатковим заняттям; а також завдяки удосконаленню матеріально-технічної бази ДНЗ.

Концепції враховують специфіку ДНЗ, пов'язаних з місцем розташування (умови сільської чи міської місцевостей), безпекою, способом реалізації програмної бази.

ДНЗ в невеликих населених пунктах відіграють також роль закладів культури, що позитивно позначається на їхньому іміджі і є складовою промоції.

Важливу роль відіграє впровадження регіональної освіти, завдяки

чому діти ідентифікують себе з місцевістю, у якій вони живуть.

Відповіді директорів підтверджують, що реалізовані ними концепції функціонування дитячих садків:

- відповідають потребам розвитку дітей (додаткові заняття, організація конкурсів локального та міського масштабу),
- враховують специфіку роботи ДНЗ (забезпечення достатньої кількості місць, адаптацію/коригування годин роботи),
- відповідають виявленим потребам середовища місцевої спільноти (консультації для батьків, збір вторинної сировини, надання приміщень для потреб жителів).

Із 788 дитячих садків, оцінюваних за вищеподаним набором критеріїв, лише в одному випадку весь набір не був охоплений. Такий результат свідчить про те, що дитячі навчальні заклади в Польщі майже на 100% функціонують згідно з концепцією роботи, котру прийняла та затвердила власна педагогічна рада їхніх дитячих навчальних закладів.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо за потрібне зробити акцент на тому, що в подальшому слід приділити особливу увагу аналізу питань, пов'язаних з підвищенням кваліфікації педагогічних працівників, застосуванням новітніх методик роботи з дітьми, зокрема інтерактивних методів. Цим питанням слід приділяти системну увагу, а оскільки вони мало висвітлені в науковій літературі, то й є потреба продовжити їхнє вивчення, розширивши тематику та коло наукових інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Grzeszkiewicz B. Wychowanie przedszkolne w reformie edukacji / B. Grzeszkiewicz // W służbie dziecku. Społeczna troska o dziecko w XX wieku, t. III / red. ks. J. Wilk SDB. – Lublin: Wydawnictwo KUL, 2003. – S. 635–647.
2. Herman D. Jakość pracy przedszkola i jego rola w intensyfikacji oddziaływań opiekuńczych, wychowawczych, dydaktycznych i korekcyjnych / D. Herman // Nauczyciel i Szkoła. – 2012. – № 2 (52) Wkładka nr 4. – S. 67–74.
3. http://www.seo2.npseo.pl/seo_stats_quality Data dostępu: 29.06.2016 r.
4. Mike M. Jak wspólnie diagnozować sytuację szkoły / M. Mike. – Warszawa: Wydawnictwo CODN, 2001. – 32 s.
5. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. z 2012 r., poz. 977 z późn. zm.).
6. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia z dnia 7 października 2009 r. w sprawie nadzoru pedagogicznego (Dz. U. z 2009 r., nr 168, poz. 1324 z późn. zm.).